

FOLKLORNING AYRIM O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich - o‘qituvchi
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: folklor, yo‘nalish, badiy asar.

Ключевые слова: фольклор, режиссура, произведение искусства.

Key words: folklore, direction, work of art.

Folklor xalqning o‘lmas meroslarini avlotdan-avlotga etkazuvchi yagona manba hisoblanadi. Asirlar bo‘yi xalq orasida ommolashgan barcha dasturlar folklor orqali dovomiylikni taminlab kelmoqda. Bugungi davr yosh olimlardan folklorning har bir ijro etiladigan janrlarining ilmiyligini yangilik sifatida folkloristika ilmiga olib kirishni talab etadi. Shu o‘rinda folklor atamasining ilmga kirishi haqida to‘qalganni maqul ko‘rdik.

Folklor atamasini 1846-yilda ingliz olimi Willyam Toms taklifi bilan ilmga kiritilgan, u Xalq donoligi degan tushinchani beradi. Asosan folklor deganda aholi tomonidan yaratilgan barcha san‘at namunalari haykaltaroshlik zargarlik, raqs, og‘izaki adabiyot, namunalari tushuniladi. Har bitta san‘at sohasida ish yuritadigan mutaxassislar o‘zi tanlagan turni “folklor” deb ataydi. Masalan xalq qo‘shiq-lari, taronalari, xareografiya xalq raqslari, me‘morlar xalq san‘atini, folklorchi olim xalq dostonlarni, ertaklarni, folklor asari deb hisoblaydi [Intraduction to Folklore.]

Qoraqalpoq adabiyoti va folklorini tadqiq qilishda rus olimlari va adabiyotchilarining ham xizmatlarini ta’kidlash o‘rinli. XVIII asr o‘rtalaridan boshlanadigan qoraqalpoq folklori namunalarin yozib olishlar aval rus olimlariga tegishli bo‘ladi. Chunki qoraqalpoq folklorini va adabiyotini, adabiyot tarixini birinchi tadqiqotchilar rus olimlari bo‘lgan deb hisoblaymiz. Ikkita xalqning madaniy aloqalari juda uzoq davrlarni qamrab oladi 1740-1741-yillari rus hukumatining topshirig‘i bilan Orskiydan Xivaga sayohat yashagan Muravin bilan Gladishev Sirdaryoning pastki bo‘limida yashagan qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, ularning urf-odatlariga urug‘chilik qavmga bo‘linishlariga aloqador folklor materiallarni yozib olgan edilar va ulardan parchalarni bosma so‘zda e‘lon qildi. P.Richkov 1750-yillari qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, birnechta legendalari, afsona-hangomalarni yozib oladi. Shu jumladan, N.Muravevning 1819-20 yillarda Xivaga qilgan sayohati vaqtida yozib olgan etnografik materiallarining ichida ko‘pgina folklor namunalari bor.

Qoraqalpoq folkloristikasi XX asr boshlarida paydo bo‘ldi. Ushbu asrning o‘zida anchagina rivojlandi. Inqilobga qadar qoraqalpoq folklorini yozib olish, chop etish, uni izlanishi XIX asr oxirida XX asr boshlaridan-oq rus olimlari tomonidan qo‘lga olinadi. Qoraqalpoq adabiyotining mashhur olimi N.Davqaraev xalq arosidan yig‘ilgan materiallar asosida rus va boshqa qo‘shni xalqlarning adabiyotlarini o‘rganib qoraqalpoq folklorini nisbiy turda dastlabki tasnif ishlab chiqadi. Ilm-fan zaminidan aholi og‘izaki adabiyotidagi badiy asarlarini xalqning tarixi bilan aloqador o‘rganadi. U folklor badiy asarlarning paydo bo‘lishida, saqlanishda, rivojida jirov baxshi, qissaxonlarning qo‘shni xalqlar bilan madaniy aloqasining ahamiyatini belgilab berdi. N.Davqaraev mehnatida ashulalarga, ertaklarga, maqol-matallarga ayti-shuvga va boshqada folklor janrlarga birinchi taxlil qildi. Olim N.Davqaraev qoraqalpoq og‘izaki adabiyotini katta ikkita lirik va epik janrga bo‘lib, qoraqalpoq folklorining barcha janrlari haqida tushuncha berdi. [Davqaraev 2-tom]

Qoraqalpoq folkloristikasining rivoji u yerda og‘iz adabiyoti janrining tadqiq qilinishi va klasifikatsiya Q.Maqsatov tomonidan ishlandi. “Qoraqalpoq folklorini klasifikatsiyalashda asosiy kriteriyalar barchasidan muqaddam g‘oyalik va ko‘rkamlilik xususiyatlar, asrlar bo‘yi shakllangan dasturiy shakllar, ko‘targan muomalarning birligi bajarilish boshqachaligi bilan haqiqatlikni bayon qilishda tasvirlash usullari bir-biriga mos kelishi so‘z etiladi” [Q. Maqsatov] deb keltirib o‘tadi.

Qoraqalpoqlarning og‘iz adabiyoti va san‘ati haqida keng bayon qilish, Sharq rus tadqiqotchilarining safiga kirgan taniqli qozoq olimi Sho‘xan Valixanovning ham payiga tegdi. U 1860-yillari qoraqalpoqlar orasida bo‘lib, bir qancha afsona hangomalar, legendalarni yozib oladi, ko‘bgina dostonlarning barchasin aniqlaydi. Soppasli Sipira jirov, Jiyrencha chechan, Asan qayg‘u o‘xshagan no‘g‘ay davrining vakillari haqida material to‘playdi. Folklor degan nomlari dastlabki vaqtlarda “xaliq adabiyoti”, “aholi

adabiyoti”, “og‘izaki adabiyot”, “aholi og‘izaki adabiyot” deb yuritilgan. Aholi og‘izaki poetik ijodkorligi H.Zaripov (1934-1935 yillari) tomonidan qo‘llanilgan. Keyinchali folklor keng manoda joriy etilgan.

Qoraqalpoq folklorining ko‘p jildligi bo‘lgan 20 jild bo‘yicha ishlari 1970-yillardan boshlab qo‘lga olindi. Mazkur jildlikning I-II jildligi Qoraqalpoq folklori, “Qoraqalpoq ertaklari” degan nomda 1977-yilda boshib chiqarildi. III jild 1978-yilda “Qoraqalpoq topishmoqlari”, IV jild 1978-yilda “Maqolmatallar”, V jild “Qoraqalpoq xalq ashulalari”, 1980-yilda VI jild “Qiriq qiz”, 1981-yilda VII jild “Alpomish” doston. 1981-yilda VIII jild “Qoblon” 1981-yilda IX jild “Er ziyvar”, “Qanchayim”, 1982-yilda X jild “Maspatsha”, 1982-1983 yillarda XI-XII jildlarda “Aytishuv” janridagi og‘izaki asarlar, 1984-yilda XIII jild “Sharyar” dostoni, 1985-yilda XIV jild “G‘arip-oshiq”, “Soyatxan-Hamra”, 1986-yilda XV jild “Go‘rug‘li” dostoni, 1987-yilda XVII jild “Yusip-Axmet”, “Yusip Zilyxa”, “Oshiq Najep”, “Xurlixa-Hamre”, 1988-yilda XVIII jild “Menglixal”, “Salimjan”, “Xatamtay”, “Gulnaxar” dostonlari kirgan. 1989-yilda XIX jild “Bo‘zug‘lan”, “Guliston”, “Qiz palvon”, “Qoraman” dostonlari, 1990-yilda XX jild “Jahonsha”, “Er Soyim”, “Bo‘z yigit”, “Ziynep-Altin gul” dostonlari kiritildi. Bu keltirilgan ma‘lumotlar Qoraqalpoq folklorining ko‘p jildligi qoraqalpoq folkloristlarining katta fundamental ishlaridan hisoblanadi. Bu qoraqalpoq folklorida nomi yoritilgan dostonlar so‘nggi yillarda o‘z oldiga kitob bo‘lib bosmadan chiqdi.

Folklor sinkritik xususiyatga ega bo‘lib, barcha san‘at turlariga mos unsurlarni o‘ziga jamlaydi, u yerda so‘z, tarona va ma‘lumki turdagi raqs yakka bajariladi. Folklor badiiy asarlar jamoalik asar ekanligida o‘z hususiyatiga ega bo‘lgan. Folklor badiiy asarlarni ijrochilari xaliq hisoblanadi. Avlodtan-avlodga o‘tgan bu asarlarning ijrochisi namalum bu ilm-fanda anonimlik deb yuritiladi. Bular avlodtan avlodga o‘tib ijro jarayonida variantlarga va davrlar o‘tib

versiyalarga ega bo‘ladi. Shu tarafga qarab folklor hususiyatlarni jamoalik, anonimlik, og‘izakilik, dasturiylik, variantlilik, versiyalik deb atasak bo‘ladi [J. B]

Jamoalik folklor aholi jildonidan yaratiladi. Biroq jamoalik yakkaxonlikni bekorlamaydi. Aksincha uni zarurli dastlabki shart sifatida qamrab oladi. Jamoalikda bajariladigon har bitta individual ijrochi xalq ijodkoriga teng hisoblanadi.

Anonimlik – (yunoncha Anonimismis no-ma‘lum) folklor badiiy asarlar muallifning aniq emasligi bilan ajralib turadi. Folklorda bitta asarni avval kimdir yaratgan bo‘lishi mumkin, lekin bu badiiy asar syujeti, tasvirlash vositalari, xalq og‘izaki asarlari dasturiga tayanib yaratilsa u folklor badiiy asar bo‘lib qoladi. Vaqt o‘tishi davomida xalq ijodkorlari jildonidan va shu asosida ishlanib, haqiqiy folklorning badiiy asari bo‘lib qolaberedi.

Og‘izakilik - bu og‘izdan og‘izga o‘tishlik xalq ichidan unutilmay ijro etiladigan badiiy asarlar hisoblanadi.

Dasturiylik folklorning o‘ziga xos yashash tarzini, usulini beruvchi belgilar hisoblanadi. Folklor bu dasturlarning san‘ati hisoblanadi. Bu og‘izdan og‘izga o‘tishlik jarayonida dasturiylik saqlanishini bildiradi. O‘zgarishsiz etib kelishini ta‘minlaydi. Jamoalik bajarilgan asarlar o‘sha holda qolishi hisoblanadi.

Variantlilik va versiyalilik folklor asarlarining har xilligi og‘izaki badiiy asarlarning keng tarqalishiga imkoniyat yaratadi. 1970-yillardan e‘tiboran qoraqalpoq folklorining ko‘p jildligini bosib chiqarish ishi qo‘lga olindi [Q.Jarimbetov].

Yakunlab aytganda qoraqalpoq adabiyotining folkloristik tadqiqotchilikdagi yutug‘in yuqori baholashga bo‘ladi va folklorning o‘ziga xos xususiyatlarini yanada terangroq izlanish ularning yangi zamonda yangicha yo‘nalish talqinida zamonaviylik yo‘nalishdagi izlanish ilm-fan yo‘lida ishlayotgan yosh olimlarga moljallangan ahamiyatli muammolar bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar

1. Intraduction to Folklore. London.2008. Page 7.
2. Dawqaraev N. 2-jild. “Og‘izaki xalq ijodi”. Nókis, 1977.
3. Jarimbetov Q, J.Nizamatdinov, I.Allambergenova,. Qoraqalpoq folklori. Tashkent. 2008. 14-bet.
4. Maqsetov. Q. Qoraqalpoq xalqining ko‘rkam og‘izaki asarlari. Nókis. “Bilim” 1996. 64-65-bet.

REZYUME. Maqolada folklor, folklor janrlari, folklorning badiiy asar poetik xususiyatlari haqida so‘z boradi. Qoraqalpoq folklorining ilm-fan tadqiq qilinishi, olimlarning folklor haqidagi fikrlari o‘rganiladi va munasabat bildiriladi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о фольклоре, фольклорных жанрах, поэтических особенностях фольклорного искусства. Изучены научные исследования каракалпакского фольклора, мнения ученых о фольклоре и изложена взаимосвязь.

SUMMARY. The article talks about folklore, folklore genres, poetic features of folklore artwork. The scientific research of Karakalpak folklore, the opinions of scientists about folklore are studied and the relationship is reported.

МИЛЛИЙ САЗ ЭСБАПЛАРЫН ОҚЫТЫҰДА ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

М.Дәўлетмуратова – оқытыўшы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хэм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: акустика, бадий иждокорлик, халқ хавоскорлар жамоатлари, мусика, педагогика, методлар.

Ключевые слова: акустика, художественное творчество, народные авиационные коллективы, музыка, педагогика, методика.

Key words: acoustics, artistic creativity, folk air groups, music, pedagogy, methods.

Педагогикалық технология ағымы дерлик барлық раўажланған мәмлекетлерге тез тарқалды. ЮНЕСКО сыяқлы тараўлар тәрәпинен тән алынды хэм хәзирги заман талабына сай көплеген мәмлекетлерде жоқары дәрежеде өзлестирилип қолланылмақта. Республикамыздың педагог хэм әмелиятшылары илимге тийкарланған халда Өзбекстанның педагогикалық шәраятна тийкарланған тәлим технологиялары хэм оларды тәлим-тәрбия әмелиятна қолланыўға тырысып атыр. Тәлим технологияларын оқыў барысына енгизиўдиң тийкарғы шәртлери төмендегилерден ибарат.

1. «Кадрлар таярлаў миллий дәстүри» мақсети хэм уазыйпаларын жүзеге шығарыў зәрүрлиги.

2. Тәлим-тәрбия барысында тәлим бериўдиң хэм тәлим алыўшы ролин өзгертиў зәрүрлиги.

3. Пән техника тараўының жүдә раўажланғанлығы нәтийжесинде ахборотлардың кескин көбейип баратырғанлығы хэм оларды жасларға билдириў ушын уақыттың шегараланғанлығы.

Мине, солай етип хәзирги тәлим бағдарында қолланып атырған жаңа педагогикалық оқытыўдың жаңа усыллары келип шықты. Сол усыллар қатарында «класстер», «киши топарларда ислеў», «сәўбет усылы», «Б-Б-Б», хэм «Пинборд» усылларын пайдаланып сабақ өтиў барысы менен танысамыз. Соның менен бирге теориялық сабақ өтиўде қолланылатуғын басқышлар төмендегилерден ибарат.

1. Қызықтырыў (Мотивация)
2. Тәкирарлаў
3. Таза теманы түсиндириў

4. Өзлестирилген билимлерди (синдириў) бекемлеў

5. Бахалаў хэм үйге тапсырма бериў.

Бул избе-излик ушын уақыт әдетте 80 минутқа мөлшерленген. Бунда теориялық сабақ өтиўдиң жоқарыда келтирилген басқышлары әмелге асырылыў лазым.

1-басқыш. Қызықтырыў. Бул басқышта оқыўшылар сабақта өтилетуғын тема бойынша хәр қыйлы сәўбетлесиўлер менен олардың дыққатын жәмлеп, тәлим алыўшылардың қызықтырыў имканиятын бериўимиз керек.

2-басқыш. Тәкирарлаў. Сабақларда жаңа мазмунды баслаўдан алдын өтилген темалар қысқаша улыўмаластырылған халда тәкирарланыўы керек.

3-басқыш. Таза теманы түсиндириў. Оқытыўшы таза материалды түсиндиреди, қысқа лекциялар оқыйды, сораў-жуўаплар шөлкестириледи, ойын шынығыўлары хэм шешилиўи керек болған мәселелерди шешиў ҳаққында түсиник береді. Әдетте бул басқышта заманагөй тәлим әсбапларынан өнимли пайдаланыў керек. Бул оқыў барысын хэм теманы түсиндириўди жеңиллестиреди. «Акустика тийкарлары» пәнинде жаңа педагогикалық технологиядан пайдаланып сабақ өтиў усылын ен жайдырыў бул сабақ өз мақсетине жетиўи ушын үлкен әҳмийетке ийе. Дауысты, тәбийий жағдай сыпатында, жүдә ерте заманлардан бери үйренип келеди. Эрамыздан алдыңғы IV әсир Греция дәуиринде Архив Тарентский «дауыс – бул Хаўа толқынлары» деген пикирди билдирген. Акустиканы үйрениўде Аристотель хэм Пифагорлардың жумыслары тийкар болған. Акустика бир неше түрлерге бөлінген болып, музыкалы акустикаға тийкар болатуғын